УДК 81:008

Пасечник С.Є.

ПОНЯТТЯ “МЕНТАЛІТЕТ” У КОНТЕКСТІ ЛІНГВОКУЛЬТУРОЛОГІЇ

Лінгвокультурологія – це наука, що виникла на перетині лінгвістики та культурології і досліджує вияви культури народу, відображені та закріплені в мові. Головне її завдання – дослідження мови як феномена культури. В. Маслова зазначає, що лінгвокультурологія як специфічна галузь науки породила чимало продуктивних в сучасній лінгвістиці понять (*лінгвокультурема, мова культури, культурний текст, контекст культури, субкультура, лінгвокультурна парадигма, культурні традиції* тощо) і що до понятійного апарату лінгвокультурології входять також і такі терміни, як *ритуал, звичай, сфера культури, менталітет, ментальність* та деякі інші.[1]

Вся увага в лінгвокультурології приділяється людині в культурі і в мові, і тому ця наука має антропоцентричну спрямованість, тобто досліджує певне бачення світу крізь призму національної мови, коли мова виступає як виразник особливого, національного менталітету.

Звісно, мова – це шлях, яким дослідники осягають і сучасну ментальність нації, і погляди стародавніх людей на світ, суспільство і самих себе. Переживши століття, відгуки давно минулих років зберігаються сьогодні у прислів’ях, приказках, фразеологізмах, метафорах, лінгвістичних символах культури тощо.

Як стверджує Лариса Карп’юк, питання про національну самобутність європейських народів виникло на хвилі революційного піднесення у першій половині XIX століття. Тоді ж на теренах України зародилась і історична романтична школа, головними представниками якої були М. Костомаров, М. Максимович, П. Куліш. Зазначені вчені вивчали передумови становлення менталітету, доводили історичну та етнічну осібність українців від росіян, поляків, інших народів. Згодом над цими проблемами працювали також І. Нечуй-Левицький, В. Антонович, І. Франко, М. Грушевський, М. Міхновський, В. Липинський, Д. Донцов, М. Шлемкевич, В. Петров, О. Бочковський, І. Лисяк-Рудницький та багато інших дослідників. Романтична школа виправдала себе на перших етапах зародження наукових уявлень про менталітет.[2]

Розглядаючи питання *менталітету*, В. Васильєв прийшов до висновку, що менталітет є поєднанням свідомості, інтелекту та розу-

му і присутній у характері мислення народу, в його культурі, віруваннях людей тощо.[3]

Менталітет – категорія, яка відображає внутрішню організацію та диференціацію ментальності, складу розуму, складу душі народу; менталітет різних народів – це психо-лінгво-інтелект різномасштабних лінгвокультурних спільнот. Як свідчить аналіз наукової літератури, під менталітетом розуміють певну глибинну структуру свідомості, яка залежить від соціокультурних, мовних, географічних та інших факторів. Особливості національного менталітету виявляються тільки на рівні мовної, наївної, а не концептуальної картини світу (Ю.Д. Апресян, Є.С. Яковлєва, О.А. Корнілов). Кожна з національних картин світу – це унікальне суб'єктивне уявлення про дійсність; уявлення, що включає до себе об'єкти як неопосередкованої, так і опосередкованої дійсності, до якої належать такі компоненти культури, як міфи, повір'я, легенди, релігійні погляди тощо.[4]

Як стверджує Хроленко А.Т. у книзі "**Основы лингвокультурологии**", *менталітет* не є монолітний, він різнорідний. Так, у свідомості та поведінці сучасної людини знаходять фрагменти давньої магічної свідомості. Менталітет з часом може змінюватися. Проте менталітет – це завжди система, елементи якої відрізняються за віком, походженням носіїв певної лінгвокультури.

Важливу роль у розробці поняття "*менталітет*" варто відвести французькій школі **"Анналів"**. Саме французьким ученим М. Блоку і Л. Февру належить заслуга введення цієї категорії у наукового обігу. Ці вчені та їхні учні розробляли категорію менталітету в межах антропологічних досліджень і багато в чому сприяли тому, що поняття менталітету набуло статусу загальнонаукового. Історики школи **"Анналів"** відрізняють *варварський, придворний, міський, готичний, забобонний, буржуазний, сучасний* та інші види менталітету. Термін "*менталітет*" набув великого дослідницького потенціалу, їм зацікавилися представники соціальних і гуманітарних наук, серед яких варто виділити насамперед лінгвістику, культурологію, етнографію, соціологію і політологію.[5]

Що ж означає поняття "менталітет" у культурології? У культурологічному словнику за редакцією А.І. Кравченка читаємо, що менталітет (франц. **mentalite**, від пізнєлат. **mentalis**) – це спосіб мислення, світосприйняття, духовний настрій, що притаманний індивіду чи групі. Це поняття затвердилося в інтелектуальному житті Заходу як уточнення XX ст. до просвітницького ототожнення свідомості з розумом. У російській філософії, культурології та публіцистиці воно зазвичай вживаєть-

ся для характеристики національних особливостей культури. Менталітет культури – глибинні структури культури, історично та соціально укорінені у свідомості й поведінці багатьох поколінь людей, що об'єднують у собі різні історичні епохи розвитку національної культури.[7]

Розглядаючи *менталітет* як лінгвістичне поняття, М. Міщенко вказує на те, що особливості менталітету пов'язані з певними стереотипами реагування індивідів та спільнот на соціальні події, стандартні соціальні ситуації. Ці стереотипи визначаються соціокультурними нормами, які, у свою чергу, пов'язані з певними світоглядними моделями, що виступають в ролі світоглядного обґрунтування норм, на основі котрих безпосередньо формуються ментальні та емоційні стереотипи реагування на події у соціумі та особистому житті. Ці стереотипи закріплюються в тому числі й у мові.

Слід звернути увагу на те, що до сучасних лінгвістичних енциклопедичних словників ще не включено поняття "*менталітет*". Цей факт вказує на актуальність дослідження і виявлення особливостей цієї категорії в межах саме лінгвістичної науки.

Фіксацію особливостей менталітету у мові досліджують у межах таких наукових дисциплін, як етнопсихолінгвістика і лінгвокультурологія. Одним з основних теоретичних постулатів, на які вони спираються, є гіпотеза лінгвістичної відносності Е. Сепіра та Г. Уорфа. Суть її зводиться до того, що люди, які говорять різними мовами і належать до різних культур, по-різному сприймають світ.[8]

В. Красних розглядає національну мову як прояв *ментально-лінгвального комплекс*. Дослідник зазначає: *"Мова є частина соціальної пам'яті, тобто сукупність значень (немовних), що становлять орієнтовну основу діяльності",* і саме тому вона дозволяє передавати певні світоглядні настанови та соціальні настрої з покоління в покоління.[9]

Особливості мови різних соціальних та соціально-демографічних груп значною мірою відображають особливості сприйняття та ставлення до соціальної реальності, ціннісні орієнтації цієї соціальної групи. Крім того, особливості мови представників групи *транслюють* стереотипи світосприйняття, світоставлення та світооцінювання і закріплюють їх у свідомості як членів цих груп, так і тих, хто до них не входить.

Отже, психологія людини, особливості її світогляду залежать від суспільства, в якому вона живе, від колективу, який її оточує. В останньому формуються засади можливого виявлення емоцій. Тому лінгвокультурологія стала саме тією наукою, мета якої – дослідження менталітету народу, яке відіграє істотну роль при вивченні мови.

Лінгвокультурологія вивчає національно-культурну семантику мовних одиниць з метою розуміння їх у всій повноті змісту та відтінків, у мірі, максимально-наближеній до їх сприйняття носіями мови і цієї культури. При такому підході лінгвокультурологія – це аспект мовознавства, що вивчає проблему відображення національної культури в мові та проблему мовної діяльності в умовах міжкультурної комунікації.

Н.В. Небилиця робить висновок, що *менталітет* – це не модне поняття, а наукова категорія, яка відбиває визначене явище, що укорінене в глибинах народного життя і фіксує стабільні, сталі характеристики духовності. Актуальність цієї категорії для сучасних народів визначається прагненням зрозуміти, які завдання і цілі стоять перед країною і що треба робити для їхнього здійснення.

Дуже часто можна спостерігати, що термін "*менталітет*" вживається не за призначенням. Зокрема, іноді менталітет плутають з політичною культурою або вільно трактують як душу людини чи душу народу. Звернувши увагу на цю проблему, В. Васильєв проаналізував цей термін, використовуючи словники, і дійшов висновку, що для менталітету характерними є розум, інтелект, умонастрій, спрямування думок, розумові особливості, розумовий рівень представників певної національної спільноти.

Філософи тлумачать поняття "*менталітет*" як характер думок, сукупність розумових навичок і духовних інтересів, притаманних окремій людині або суспільній групі.

На думку Л. Карп'юк, *менталітет* відображає: 1) етнокультурний досвід якоїсь спільноти; 2) сукупність поглядів та світосприймання її представників; 3) процес інтеріоризації норм, цінностей тощо, які побутують у суспільстві, а також екстеріоризації нових норм, які створюються людьми протягом суспільної еволюції.[10]

Феномен *менталітету* – субстанція духовна, вона має давньоісторичне походження і пов'язана із індивідуальними, груповими й суспільними інваріантами поступового розвитку як похідних складових культури народу, його релігії, життєустрою, філософських ідей, освіти, буденності тощо.[11]

Л. Карп'юк зазначає, що первісне наповнення цього терміна, запропоноване школою **"Анналів",** мало культурно-історичне спрямування. В цьому також виявилась особливість світосприйняття французів, як творців цього поняття. Коло науковців, у тому числі українських, продовжує згадану тенденцію і підкреслює глибокий, органічний зв'язок менталітету зі сталою культурною та етнічною суттю.

Символіка цього зв'язку передається, серед іншого, особливостями мовних конструкцій, бо саме у мові ми завжди можемо віднайти приховані властивості етнопсихіки.

М.В. Попов, розглядаючи цю проблему у філософії, вважає *менталітет* відображенням психологічного рівня духовності людини: "*Зрозуміти менталітет української нації неможливо без теоретичного обґрунтування цього терміну. На нашу думку, його зміст має становити глибинний рівень колективної та індивідуальної духовності як сукупності готовностей, настанов та схильностей індивіда чи соціальної групи діяти, мислити чи сприймати світ певним чином, дещо відмінним від сприйняття іншими соціальними спільнотами. Ці стереотипи духовності залежать від народних традицій, національної культури, соціального досвіду, і, нарешті, екологічного довкілля людини і здебільшого функціонують на рівні несвідомого психологічного реагування та застосування. Менталітет – традиційний вияв світосприймання людиною, нацією, народом, зумовлений історичним досвідом та національною культурою*".[12] Таким чином, менталітет не можна розглядати окремо від іншого, ширшого поняття, яким є культура, а вона, на думку Л. Карп'юк, нерозривно пов'язана з іншими психосоціальними феноменами колективного несвідомого – архетипами, символами і, безумовно, мовою.

Позиція М.В. Попова полягає в тому, що необхідне більш серйозне методологічне обґрунтування менталітету. При цьому вчений наголошує на глибинному змісті колективної та індивідуальної духовності.

Таким чином, проблема усвідомлення, вивчення та виокремлення головних рис менталітету сучасних народів є виключно актуальною. Складність аналізу менталітету народу полягає в тому, що, як і будь-яке явище духовного життя народу, його важко виокремити, "виміряти", обґрунтувати. Але, з іншого боку, менталітет неможливо приховати. Він виявляє себе в культурі, матеріалізується у способі життя, традиціях, цінностях та нормах поведінки, у мові.

Кожний носій мови формує своє бачення світу не на основі самостійної переробки своїх думок і переживань, а в рамках закріпленого у поняттях мови досвіду його мовних предків, що зафіксований у міфах і архетипах; засвоюючи цей досвід, мовець лише намагається його застосувати і трохи вдосконалити. Але у процесі пізнання світу створюються й нові поняття, що фіксуються в мові, яка є культурним надбанням.

У сучасній культурологічній літературі існують спроби якимось чином диференціювати менталітет. А.Т. Хроленко наводить приклад трьох різновидів *менталітету*: *західний*, дедуктивно-пізнавальний

менталітет, який прагне у формі понять і суджень відобразити навколишню дійсність і який має практичну спрямованість; *східний* менталітет, зорієнтований на інтуїтивне мислення, бо більшою мірою спрямований на споглядання, духовне самовдосконалення, розвиток внутрішнього світу, де переважно використовуються не поняття, а смислові образи та міфи; менталітет *традиційного суспільства*, зорієнтований на предметне вирішення життєвих ситуацій і конкретних проблем, що стоять перед етнокультурною спільнотою.[13]

Таким чином, в межах трьох зазначених різновидів менталітету можна говорити про етнічний менталітет, який розмежовує народи й визначає їх *національне обличчя*.

На основі ментальних настанов і стереотипів народів формуються так звані етнічні особливості. Перспективним джерелом пошуку особливостей етнічного менталітету є фольклор. На думку А.Т. Хроленка, етнічний менталітет стійкий, але неприродні форми існування народу змінюють його, спотворюють відношення елементів у побудові думки. Тоді слід звертатися до об'єктивних свідчень про споконвічну специфіку менталітету.

Поступово з'ясовується, що без урахування етнічного менталітету неможливо адекватно уявити історію народу. Першими, хто зіткнувся з цією проблемою, були медієвісти – спеціалісти з історії середніх віків.

Історія ментальностей – це різновид *соціальної історії*, предметом якої є аналіз поведінки, ціннісних орієнтацій, особливостей побуту, вдачі, звичаїв, форми житла, моди та ін. Історія ментальностей передбачає: 1) інтерес до колективних психологічних настанов; 2) увагу до невимовного та несвідомого; 3) інтерес до стійких форм мислення – до метафор, категорій, символіки. Мета історії ментальностей – вивчити три роди феноменів: 1) інтереси; 2) категорії; 3) метафори. Історики аналізують світогляд середньовічної людини, ту *картину світу*, яку вона створювала в процесі своєї соціально-культурної практики; дослідники шукають в текстах не визначені відкрито, не зовсім усвідомлені в культурі розумові настанови, загальні орієнтації й звички свідомості середньовічних людей. Разом з цим А. Хроленко вказує на те, що це дуже важке завдання – відродити менталітет в його правдивості через тих, хто давно вже в минулому.[14]

Вивчати менталітет важко не тільки тому, що він глибоко прихований у людині, але й тому, що дослідник знаходиться в полоні власного менталітету, який непомітним чином переломлює його погляди на матеріал джерела, з якого береться менталітет іншого народу.

Отже, об'єктивна складність при вивченні *менталітету* провокує думку, що це поняття є вигаданим, а не дійсним, своєрідна абстракція, фантом.

Науковий аналіз *менталітету* повинен включати емоційний і ціннісний аспекти життя соціальних груп, а також їхню духовну специфіку. *Менталітет* не тотожний національному характеру, оскільки включає самосвідомість, самоідентифікацію, уявлення про минуле й майбутнє того суспільного середовища, у якому живе людина, а також соціально ціннісні орієнтації, звички, традиції, професійну діяльність тощо.

Таким чином, у статті ми намагалися показати, що *менталітет*, як багатовимірне і складне поняття, є одним з найважливіших у термінологічній системі лінгвокультурології. Крім того, *менталітет* є складною ієрархічною системою, що визначає цілі і мотиви життєдіяльності як окремої людини, так і нації загалом. Аналіз міфології, фольклору, архетипів і встановлення колективного підсвідомого дає можливість вивчати ціннісно-смислові утворення етнічних суб'єктів. Вони стають головними у структурі етнічного менталітету.

Водночас ми вважаємо, що *менталітет* доцільно вивчати не лише як лінгвокультурологічний термін, але й як низку конкретних психічних механізмів, притаманних членам етноспільноти, особливо з погляду представника нації, менталітет якої досліджується. Також в подальших дослідженнях слід більше уваги приділити диференціюванню менталітету в сучасній культурологічній літературі, що дасть змогу розробити подібну методику в лінгвокультурології. Крім того, досліджуючи *менталітет* на синхронному рівні, доцільно уважно слідкувати за діахронічним, щоб уникнути непорозумінь.

ПОСИЛАННЯ ТА ПРИМІТКИ

1. Маслова В. А. Лингвокультурология. – М.: Издательский центр "Академия", 2001. – С. 48.
2. Карп'юк Л. Основні підходи до розуміння менталітету сучасними вченими: http://www. lp.edu.ua/vyd/nartv/2004/№6/Art12.htm.
3. Васильєв В. Деякі роздуми з приводу терміну "менталітет" // Розбудова держави. – 1993. – № 11. – С. 53.
4. Див. пос. 1, с. 49.
5. Там само, с. 125.
6. Культура и культурология: Словарь / Сост. и ред. А.И. Кравченко. – М.: Академический Проект; Екатеринбург: Деловая книга, 2003. – С. 563.
7. Красных В. В. Этнопсихолингвистика и лингвокультурология. – Москва: Гнозис, 2002. – С. 15.
8. Там само, с. 12.
9. Див. пос. 2.

10. Фурман А.В. Психокультура української ментальності. – Тернопіль, 2002. – С. 28.
11. Попов М. В. Співвідношення духовності, менталітету та світогляду // Тези доповідей та матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. “Ментальність. Духовність. Саморозвиток особистості”. – Ч. І. – Розд. І. – Київ; Луцьк, 1994. – С. 139.
12. Хроленко А.Т. Основы лингвокультурологии / Под ред. В.Д. Бондалетова. – М.: Флинта: Наука, 2004. – С. 51.
13. Там само, с. 47.